

Practicile democrației participative între experimentare și voința de redefinire

Abstract. This paper focuses on the present status of participatory democracy. Exploring a few contributions concerning the problem of the legitimacy, I try to use Thomas Zittel's distinction among *expansive*, *integrative* and *efficiency-oriented* democratization in order to better understand some of the exemplary processes in participatory democracy. Thus, the problem of participatory culture, the question of participatory budgeting and some of the issues connected to the political use of the Internet are briefly investigated. Many findings in the researchers' work seem to indicate that these processes are in an experimental state. Also, all the agents involved (the State, the local authorities, the parties, the NGO-s, the financial groups, the people etc.) try to make the best of the participatory processes. The overcoming of the difficulties generated by the representative paradigm could depend on the way that all the interests above can be articulated, coordinated. Keeping our critical spirit alive and adding a touch of well balanced optimism may point in the right direction.

Keywords: legitimacy, participatory democracy, local authorities, participatory culture.

Résumé. Dans cet article, je veux analyser quelques aspects de la situation contemporaine de la démocratie participative. Après la mention des contributions importantes sur le problème de la légitimité, j'essaie d'utiliser la distinction de Thomas Zittel entre la démocratisation *expansive*, la démocratisation *integrative* et la démocratisation *orientée vers l'efficacité*, pour comprendre quelques pratiques exemplaires de la démocratie participative. Ainsi, le problème de la culture participative, la question de budgets participatifs et l'usage politique de l'Internet sont brièvement investigués. Dans la recherche scientifique, il y a beaucoup des résultats qui montrent que ces pratiques se trouvent dans un état expérimental. En même temps, tous les acteurs impliqués (L'État, les autorités locales, les ONG, les groupes financiers, le peuple etc.) essaient d'obtenir des avantages ou des privilèges. Il est possible que le dépassement des difficultés générées par le paradigme représentatif soit dépendant de la manière dans laquelle tous les intérêts antérieurement cités peuvent être coordonnés. L'attitude la plus constructive est celle qui comprend un véritable esprit critique et une forme équilibrée d'optimisme.

Mots-clés: légitimité, démocratie participative, autorité locale, culture participative.

1. Introducere

O constatare întâlnită în cvasi-totalitatea studiilor dedicate democrației parti-

cipative are în vedere statutul său *experimental*. Mergând în aceeași direcție cu dificultățile conceptuale, dimensiunea experimentală constituie în acest moment o trăsătură fundamentală a fenomenului ce ne stă în atenție: asistăm, la nivel global, la

* Universitatea „Al.I.Cuza”, Iași (România)

un veritabil *trial-and-error* democratic! Dacă este să ne concentrăm asupra practicilor considerate prin excelență a fi caracteristice demersului participativ, atunci ar trebui să enumerăm referendumul local, dezbaterile publice, animarea spațiilor publice (Nonjon, Bonaccorsi, 2006), guvernarea locală – inclusiv în formă electronică –, blogurile, protestele online, forumurile, publicațiile și consiliile de cartier, bugetele participative, consultările, (noile) media alternative și chiar și nesupunerea civică electronică (*hackivismul*). Lista poate continua și este ușor de presupus că ea se va lărgi considerabil în viitorul apropiat. Ce au în comun toate aceste practici – și multe altele încă – și ce ne îndreptățește să le asociem democrației participative? În plus, există criterii clare care să ne permită să distingem între ceea ce aparține democrației participative și ce nu?

Un prim pas în direcția unei astfel de investigații este reprezentat de observația că toate aceste practici – deconcertante, poate, pentru cercetătorul obișnuit să caute unitatea acolo unde predomină wittgensteinienele asemănări de familie – au ca punct de plecare nemulțumirea actorilor față de sistemul reprezentativ actual. Sunt vizate, fără îndoială, *limitele* democrației reprezentative, și nu sistemul în integralitatea lui – acest punct este asumat de la bun început de majoritatea intervențiilor discursive. Chestionarea integrală a sistemului reprezentativ este, de asemenea, posibilă, și a fost, de altfel, concretizată. Ea suscită însă un efort teoretic extrem de intens, sistematic, care trebuie să dea seama de dimensiunea contractuală (Buchanan, 1997), de teoriile dreptății sau de rolul statului etc. Conștientizarea limitelor democrației reprezentative trebuie înțeleasă, după toate probabilitățile, pe fundalul mai larg al temei dezvrăjirii lumii și a ceea ce s-a

numit, după anii '60, fenomenul *credibility gap*. Aceste schimbări la nivel simbolic coroborate cu o serie de evenimente istorice semnificative au produs *criza problematică*. Ea s-a manifestat atât la nivel social (prin proteste, prin încercarea de constituire a unor grupuri care să urmărească și să sancționeze, eventual, funcționarea instituțiilor reprezentative, prin absența crescândă de la vot), cât și la nivelul cercetărilor academice. În concluzie, oamenii – fie ei aleși, tehnicieni sau simpli cetățeni, ca să adaptăm triada propusă de Nonjon și Bonaccorsi – s-au antrenat în căutarea obstinată uneori, dar întru totul naturală, de alternative.

Nu trebuie să uităm, însă, un element decisiv atunci când judecăm sistemul politic, în particular democrația reprezentativă: *nu există un răspuns unic*, valabil indiferent de context la întrebarea „*cine are ultimul cuvânt?*”. Dacă vom încerca să răspundem „Statul!”, atunci ne expunem imediat unei pletore de exemple în care Leviathanul fie și-a depășit cu mult atribuțiile, fie s-a contractat atât de tare încât nu și-a îndeplinit una sau mai multe din funcțiile care îi revin. Dacă vom încerca să răspundem „Poporul!”, atunci vom fi extrem de vulnerabili la contra-argumentele care valorifică numeroasele dificultăți ridicate de această nouă abstracție. Chiar dacă ar fi să ne restrângem la o majoritate sau la un grup, ne întâmpină zgomotul neliniștitor al istoriei care ne reamintește episoade în care astfel de entități au dovedit, pe rând, lașitate, mânie criminală, obtuzitate, ignoranță, lăcomie sau pur și simplu neinspirație. Karl Popper exprimă extrem de sintetic acest fapt. Referindu-se la mitul *vox populi, vox dei*, Popper (2001, 446-447) observă că acesta

„atribuie vocii poporului un fel de autoritate definitivă și de înțelepciune nemărginită. [...] «Vocea» poate fi foarte fermă în chestiuni

foarte îndoielnice. (Exemplu: acceptarea aproape unanimă și necumpănită a cererii de «capitulare necondiționată»). Și poate oscila în chestiuni unde nu prea începe îndoială. (Exemplu: întrebarea dacă putem trece cu vederea șantajul politic și omorul în masă). Ea poate fi bine intenționată, dar imprudentă. (Exemplu: reacția publică ce a dus la năruirea planului Hoare-Laval). Sau se poate ca ea să nu fie nici bine intenționată și nici foarte prudentă. (Exemple: aprobarea misiunii Runciman; aprobarea acordului de la München din 1938). Cred totuși că există un sâmbure de adevăr ascuns în mitul *vox populi*. L-am putea înfățișa astfel: în ciuda informațiilor limitate de care dispun, mulți oameni simpli sunt deseori mai înțelepți decât guvernanții lor; și dacă nu mai înțelepți, atunci cel puțin animați de intenții mai bune și mai generoase. (Exemplu: dorința poporului Cehoslovaciei de a lupta, în ajunul acordului de la München; și din nou, reacția față de planul Hoare-Laval.)”

Această ultimă constatare rezumă foarte bine una dintre intuițiile care au determinat apariția conceptului de democrație participativă. Deși nu este în toate cazurile superioară vocii reprezentanților lor, vocea oamenilor are, adesea, în spate o sumă de intenții pozitive și un bun simț sănătos. Atunci când aceste ingrediente – împreună cu experiența, memoria, inteligența și cultura politică – nu se transformă în veritabilă înțelepciune, măcar putem fi siguri de buna credință a indivizilor. Aceasta i se pare lui K. Popper de preferat înțelepciunii malefice a guvernanților, care naște imediat cinismul necesar trasării unor traiectorii acționale care dacă nu sunt eronate pur și simplu, atunci sunt fie împotriva interesului public, fie în afara solidarității și a spiritului umanist care – cel puțin la nivel teoretic – definesc civilizația occidentală. Pe de altă parte, atunci când problemele de interes public presupun cunoștințe și competențe tehnice, este suficient de clar că autoritatea statutului

(centrală sau locală) trebuie să intervină prin delegarea și însărcinarea unor experți. Acest lucru nu exclude, însă, participarea indivizilor; în funcție de problemă și de situația particulară, guvernanții pot – eventual în urma unor forme de explicitare publică – solicita opinia comunității sau chiar pot antrena comunitatea în procesul luării deciziei printr-o formă de referendum. Într-o a treia ipostază, guvernanții trebuie să își asume consecințele și inclusiv efectele de halou pe care deciziile impopulare le presupun: acest lucru este valabil atât în situații normale (restrângeri bugetare, alocări diferențiate, decizii de politică externă etc.), cât și în situații excepționale (capitularea, declarațiile de război, intervențiile în cazul unor dezastre naturale etc.).

2. Un efort de legitimare

Așadar, distanța dintre indivizi și guvernanții lor poate fi micșorată dacă primii sunt *integrați* într-o formă superioară celei actuale – dar, în orice caz, într-o măsură considerată de către oameni a fi *satisfăcătoare* – în procesul politic, în particular în procesul luării deciziilor. În limitele stabilite de Popper, *vox populi* trebuie să se audă mai tare decât până acum, iar spusele ei trebuie luate în calcul de elitele politice. Ceea ce este de la început interesant este faptul că, cel puțin în aparență, ambii poli ai disputei, ambele capete ale segmentului de dreaptă care schematizează, la modul minimal, procesul politic, sunt interesați să reducă distanța. Numeroase experiențe istorice și numeroase capitole ale administrării puterii s-au constituit, în timp, drept rațiuni și prilejuri ale protestelor indivizilor sau grupurilor de indivizi. Presiunea acestor actori a fost în constantă creștere după sfârșitul celui de-al

doilea război mondial și, în special, după anii '60.

Elitele politice nu au trecut acest lucru cu vederea, ci au reacționat în consecință. Ele au sesizat, în timp, necesitatea de a se plasa, la nivel simbolic, de partea „poporului”. Această mișcare a permis și continuă să facă posibilă o umplere (fie ea parțială, punctuală) a spațiului gol care le desparte de cetățenii plasați în afara a ceea ce se numește „electorat captiv”. Noul populism – dezbătut în mod consistent în ultimul deceniu – și-a legat, fără îndoială, discursul de valorificarea oportunităților pe care conceptul de democrație participativă le presupune¹. În al doilea rând, elitele au văzut în această deplasare a politicului dinspre reprezentare către participare o ocazie pentru reconfigurări și adaptări ale rețelelor proprii. Mișcarea pe verticală, dinspre centru către periferie și invers, rămâne la fel de importantă ca înainte, în aceeași măsură în care paradigma reprezentativă nu a fost înlocuită de cea participativă, ci, cel puțin deocamdată, doar „completată” de aceasta din urmă. Însă modalitățile de transmitere a informațiilor, delegarea puterii, implementarea unor strategii, deciziile cu miză presupun un proces de integrare mult mai complex și mai subtil decât acum trei-patru decenii. Rolul nivelului local a crescut exponențial, iar influența sa asupra deciziilor centrale de asemenea. Mecanismele financiare care

susțin activitatea politică a partidelor s-au complexificat, la rândul lor, mai ales că numeroși cercetători înregistrează schimbările pe care capitalismul le suportă acum. „Capitalismul proiectelor”, „capitalismul rețelelor” (Sintomer, 2001: 3) sunt sintagme care surprind o realitate sensibil diferită față de cea care era criticată după mai '68. Așa cum observă Yves Sintomer, capitalismul actual se caracterizează, printre altele, prin forța de a prelua și integra o parte din criticile care i se aduc, respectiv de a dilua o altă parte a lor, astfel încât noile „pachete ideologice” pe care el le aduce în scenă servesc în același timp scopului de fidelizare a unei părți a publicului orientat critic, cât și scopului de menținere și extindere a formelor de dominație.

Sintomer studiază câteva dintre răspunsurile posibile la întrebarea „*de unde a apărut această aparentă necesitate a practicilor participative?*”, mai ales că promovarea lor de către elitele politice poate suporta contraargumente atât din perspectivă normativă, cât și empirică (Zittel, 2003: 2-3) sau prin prisma conceptului de eficiență (Johns, 2005). O serie de cercetări se concentrează asupra răspunsului oferit de paradigma *funcțională*. Funcționalismul acreditează ideea că transformările modurilor de guvernare – deci inclusiv apariția practicilor democrației participative – trebuie legate de gradul mult mai mare de *complexitate* al sistemelor sociale și politice (Piven, Cloward, 2005: 41). Yves Sintomer îl citează pe Yannis Papadopoulos care argumentează în favoarea unei triple complexificări: la nivel *social*, la nivel *problematic* și la nivel *instituțional*. Din punct de vedere social, asistăm la o creștere a numărului de agenți, fiecare având o logică proprie de acțiune în funcție de anumite scopuri și priorități (Sintomer, 2001: 2). Din punct de vedere problematic, este o

¹ Situația recentă din România ilustrează foarte bine această evoluție. Președintele țării a convocat un referendum în chiar ziua primului tur al alegerilor prezidențiale, chemând la urne alegătorii să se pronunțe în favoarea/în defavoarea parlamentului unicameral, respectiv a restrângerii numărului de parlamentari. De asemenea, el și-a plasat în centrul discursului de după anunțarea exit-poll-urilor atât rezultatul referendumului, cât și propria orientare pro-participativă, cu accent asupra procedurilor consultative.

observație de domeniul evidenței faptul că temele și subiectele care fac obiectul dezbaterii și, eventual, al deciziilor politice au cunoscut, în timp, o dezvoltare atât pe orizontală, cât și în profunzime – simpla menționare a chestiunilor ce țin de mediul înconjurător este o ilustrare simptomatică. Probabil, creșterea gradului de problematizare este legată atât de creșterea numărului de factori relevanți pentru fiecare problemă în parte, cât și de complexificarea contextelor de evoluție a problemelor, respectiv de numărul de agenți implicați. De exemplu, în ceea ce privește mediul înconjurător, numai indicarea agenților (Stat, companii private, organizații nonguvernamentale, grupuri de presiune, consilii consultative, membri ai comunității locale etc.) este suficientă pentru probarea creșterii gradului de complexitate. Sub raport instituțional, complexitatea rezultă din „structura de luare a deciziilor în care câteva instituții care sunt parțial autonome au o anumită putere de decizie” (Sintomer, 2001: 2). În acest din urmă caz, dificultatea survine din direcția necesității coordonării deciziilor parțiale ale instituțiilor implicate și promovarea unei soluții globale coerente care, eventual, să respecte spiritul majorității deciziilor parțiale.

Perspectiva funcționalistă și ideea creșterii complexității au atât partizani, cât și opozanți. Sintomer crede că această viziune – deși poate da seama de multe aspecte reale ale dezvoltării proceselor politice – nu accentuează suficient faptul că opțiunea pentru democrația participativă și practicile sale (întemeiată funcțional sau nu) au devenit nu doar o simplă modă, ci un veritabil crez al actorilor implicați. Cu alte cuvinte, e discutabil dacă opțiunea pentru democrația participativă a apărut ca o consecință necesară a complexificării proceselor, însă nu e aproape deloc obiect

de discuție faptul că acest sistem este popular, preferat și susținut de către o mare majoritate a guvernanților și a celor guvernați. Democrația participativă este, înainte de a fi funcțională, *legitimă*. Dezbaterile legitimității ne aduce în față, consideră Sintomer, două noi perspective.

Pe de o parte, putem analiza legitimitatea prin prisma paradigmei *realiste*. Pe de altă parte, ne putem plasa în interiorul viziunii *normative*. Realismul explică legitimitatea făcând apel la situația empirică în care elitele politice caută, solicită și obțin suportul oamenilor pentru anumite forme de guvernare și pentru anumite soluții politice. Aflate în competiție pentru câștigarea și administrarea puterii, elitele construiesc și aplică strategii care să determine susținerea – inclusiv prin vot – proiectelor lor și creșterea numărului de persoane care să adere la cauza exprimată prin aceste proiecte. Astfel, conform realismului, este legitim ceea ce elitele vor, dar și reușesc, să treacă drept legitim. Perspectiva normativă are la bază ideea contractului social. Diversele teorii edificate de aici au în comun faptul că legitimitatea rezultă din consensul cetățenilor, altfel spus ea este plasată chiar la începutul relației de delegare a puterii și nu este văzută drept un efect ulterior, empiric al acestei relații.

Atunci când se pune problema relației autoritate-putere (Sălăvăstru, 1999: 182-188), o examinare a combinațiilor logice dezvăluie formele (i) *putere cu autoritate*; (ii) *putere fără autoritate*; (iii) *autoritate fără putere*; (iv) *nici autoritate, nici putere*. Analiza întreprinsă de Constantin Sălăvăstru are la bază presupuziția (care funcționează și în scopul unei restrângerii categoriale, în fața unei diversități empirice adesea deconcertante) că puterea în câmpul politicului trebuie asimilată formei îndeobște denumită *putere structurală*, în timp ce autoritatea

este asumată pe linia *epistemică* (Sălăvăstru, 1999: 187), a competenței. Astfel, în prima situație se află persoanele (inclusiv grupuri, reprezentanți sau conducători ai unor entități instituționale etc.) care, în mod *legitim*, au fost investite – de cele mai multe ori inclusiv în urma unor proceduri formale – cu un anumit grad de putere structurală, care este dublată în același timp de competența în domeniul respectiv (de exemplu, numirea unui specialist în transporturi la Ministerul Transporturilor). A doua situație cuprinde cazurile de prezență a puterii formale, dar în absența competenței specifice (de pildă, este numit într-o poziție decizională un om care nu are nici cunoștințe și nici abilități manageriale). Într-un al treilea caz, autoritatea fără putere ilustrează ipostaza persoanelor competente, pregătite, dar care nu primesc/nu câștigă puterea structurală care le-ar permite să-și manifeste calitățile veritabile. În sfârșit, ultima situație este omniprezentă deoarece întâlnim persoane care nu au nici autoritatea necesară și nici nu primesc/câștigă puterea care le-ar permite să-și manifeste incompetența. Desigur, un al treilea element fundamental care intervine pe traiectoria relațiilor dintre putere și autoritate este dat de *intențiile și scopurile* actorilor din câmpul social. Nu este același lucru dacă o persoană cu autoritate dorește să obțină și puterea sau este relativ indiferent față de această problemă (Sălăvăstru, 1999: 185); în mod evident, cu cât numărul celor competenți care vor să obțină și să administreze puterea este mai mare, cu atât lupta va fi mai intensă și probabil mai complicată. La fel, un incompetent care vrea să obțină puterea și deocamdată nu a reușit reprezintă un risc, în timp ce incompetentul fără astfel de intenții reprezintă un bun exemplu de cetățean, inclusiv în sensul conformismului său...

Acest model combinatoric poate fi complicat prin detalierea tipurilor de putere, de pildă după modelul oferit de French și Raven (1996), (puterea de *recompensare*, puterea de *coerciție*, putere *legitimă*, putere de *referință*, putere de *competență*), dar și a tipurilor de autoritate (chiar prin depășirea distincției lui Bochenski și invocarea altor forme care par să scape acesteia, precum autoritate *morală*, autoritate *charismatică*, autoritate *tradițională* etc.). Este, de asemenea, interesant să fie studiate posibilitățile de combinare dintre diferitele tipuri de putere; de exemplu, formele puterii structurale sunt însoțite de obicei de puterea de recompensare, de cea coercitivă sau de cea a normalizării. Într-un alt caz, puterea procedurală (a unui judecător, de pildă) nu atinge decât anumite forme de normalizare, altele rămânând în afara sferei sale de influențare (cele mai relevante aspecte ale domeniului sunt stabilite de legislator).

Morala acestor ultime comentarii este simplu de intuit: complexitatea jocurilor de putere și generozitatea spațiului logic, dar și practic, al posibilităților de manifestare ale acestei realități fundamentale face dificilă desenarea unei hărți edificatoare în cazul democrației participative. Mai mult, diversitatea formelor democrației participative și modalitățile specifice pentru fiecare țară/regiune/departament/oraș determină adesea asumarea, din partea cercetătorilor, a unor investigații particulare, mai degrabă, decât a unei forme de căutare a unei explicații sau descrieri globale. Dacă ar fi totuși, să încercăm să oferim un răspuns-ipoteză, am spune că practicile democrației participative oscilează între situația autorității însoțită de putere (fie din interesul elitelor, fie prin forța de presiune a celor guvernați, fie din ambele) și situația autorității lipsită de putere (ca în cazul invocării și aplicării

strict *formale* a unor proceduri specifice democrației participative, dar fără producerea unor efecte veritabile). Situația „nici autoritate, nici putere” pare a fi valabilă doar în cazul statelor aflate într-o formă inferioară a procesului de democratizare (dictaturi, forme ale totalitarismului, semi-anarhie, puterea juntelor militare etc.), unde problema este ignorată sau sufocată de către conducători.

Sintetizând remarcele de până acum, afirmăm că, din punctul de vedere al *legitimității*, opțiunea pentru practicile participative este logică. Prin implementarea modelelor participative, oamenii politici pot spera la atingerea nu doar a unui scop, ci a mai multora. În primul rând, pierderea credibilității prin prisma sistemului reprezentativ poate fi contrabalansată prin câștigul adus de popularitatea acestor modele noi. În al doilea rând, structurile puterii politice își pot găsi forme de reproducere utilizând oportunitățile specifice demersului participativ. Nu cred că am greși foarte mult dacă am spune că, în cazul păstrării tendinței actuale de multiplicare, diversificare și răspândire a practicilor participative, în deceniile următoare vor supraviețui acele structuri care vor îngloba sau vor simula înglobarea unor proceduri participative suficient de substanțiale (cantitativ sau calitativ). Această înglobare ar deveni, dacă scenariul va prinde viață, criteriul care să distingă între formele politicii pe cale de dispariție și formele adaptate, care vor prelua, parțial cel puțin, ștafeta conducerii.

O practică își câștigă – măcar la nivel empiric – legitimitatea dacă ea este percepută ca aducând o contribuție semnificativă la procesul de *democratizare*. O practică are, astfel, forța nu doar de a intra într-un câmp al legitimității politice, ci de a redefini însuși câmpul pe care-l traversează. În ea se află potența de a crește

gradul de satisfacție socială a cetățenilor și de a spori bunăstarea, dar în același timp și posibilitatea de a reconfigura percepțiile, așteptările și acțiunile actorilor politici. Thomas Zittel urmărește trei tipuri de strategii posibile de democratizare – strategii care au o însemnată componentă reformatoare – denumite strategii ale *democratizării expansive*, strategii ale *democratizării integrative*, respectiv strategii ale *democratizării orientate către eficiență* (Zittel, 2003). Plecând de la trei perspective de analiză – filosofică, istorică și aplicată –, Zittel consideră că efortul de reformare a status-quo-ului democratic (în cadrul căruia figura lui Habermas este, desigur, centrală) nu este doar recomandat, ci trebuie să fie constitutiv atât din punct de vedere teoretic, prin prisma analizei critice, cât și din perspectivă practică.

Adepții *democratizării expansive* înțeleg motivele refuzului cetățenilor de a se implica în viața politică așa cum este ea creionată în limitele paradigmei reprezentative. Ei cred că acestea sunt reale, autentice și explică distanța față de elitele politice. Soluția propusă este extinderea drepturilor indivizilor prin implicarea lor în luarea deciziilor. Astfel, oamenii nu ar mai percepe participarea politică drept o experiență cu utilitate negativă, în care costurile depășesc beneficiile. Lipsa de semnificație, insignifianța votului acordat o singură dată într-un ciclu electoral ar fi compensate pe deplin de includerea cetățeanului în formule ale democrației directe. Studiile efectuate la nivel european demonstrează clar, crede cercetătorul german, că respondenții se declară în favoarea democrației directe. Democrația locală, în anumite limite și cu respectarea unor condiții ale funcționării sale, este o altă variantă care poate fi valorificată în cadrul procesului de democratizare expansivă.

În cadrul *democratizării integrative*, problema este pusă exact invers. Punctul de pornire nu este faptul că există cetățeni (eventual dezinteresați sau scârbiți de câmpul politic) care trebuie motivați, stimulați să participe la procesele democratice și care să confirme sau să îndeplinească scopurile și agenda (mai mult sau mai puțin deschisă) elitelor politice, ale guvernanților în particular. Contextul instituțional este privit drept un instrument care nu își propune doar să controleze comportamentul persoanelor, ci să ofere semnificații și să dezvolte capacități care să-l transforme pe un individ oarecare în cetățean. Nu ne naștem cetățeni, ci devenim astfel în urma unor procese specifice de aculturație. Democrația se învață, iar în acest proces educațional este probabil ca multe dintre atitudinile și scopurile noastre să se modifice față de starea inițială.

În sfârșit, strategiile *democratizării orientate către eficiență* împart presupuziția că instituțiile politice sunt sisteme stimulative care își propun să determine o anumită conduită comportamentală din partea indivizilor cu strategiile democratizării expansive. Extinzând un rezultat al economistului R. Coase (care vorbește despre rolul firmelor în scăderea costurilor de tranzacționare), ele se concentrează însă nu pe stimularea prin promisiunea unor beneficii suplimentare, ci pe stimularea prin scăderea costurilor. Acest lucru poate fi îndeplinit în legătură cu *costurile informaționale*, cu *costurile de negociere și coordonare*, respectiv cu *costurile de implementare a deciziilor* rezultate în urma negocierii. Alegerile și consultările on-line constituie un excelent exemplu de succes în acest sens, existând deja câteva practici, deocamdată cu statut experimental, în Marea Britanie.

Vom încerca să punem la lucru aceste concepte propuse de Thomas Zittel, fără a

uita însă de faptul principal că grila sa de examinare nu este singura posibilă. Masiva literatură existentă pe tema democrației participative aruncă în joc numeroase concepte și distincții utile; singura problemă este că, după știința noastră, o sistematizare unică, clarificatoare în acest sens nu există (încă). Suntem solidari cu eforturile de clarificare întreprinse de Clemente Forero-Pineda (f. a., 1-7). El pleacă de la tripartiția democrație directă – democrație reprezentativă – democrație participativă, menționându-i pe Sartori și Bobbio ca autori care acreditează ideea că democrația participativă este o formă intermediară între democrația reprezentativă și cea directă. Nici măcar Sartori și Bobbio nu oferă o definiție formală a democrației participative; Sartori ne ajută totuși spunând că „participarea înseamnă să te pui pe tine însuși în mișcare și să nu te lași pus în mișcare de alții”. Forero-Pineda merge chiar mai departe și propune o intersecție a criteriilor *deliberare* și *intermediere* care dă naștere la patru combinații, respectiv la trei forme de democrație participativă. Acestea sunt P-I, în cadrul căreia lipsește intermedierea, există deliberare, dar există implicarea unei autorități care interacționează cu cetățenii (și deci nu putem vorbi de democrație directă pură), P-II, în cadrul căreia există intermediere, există deliberare și există și o implicare a autorităților, respectiv P-III, unde există deliberare și intermediere, dar lipsește relația cu vreo autoritate formală (după Pineda, acesta este cazul unor procese constituționale federative).

Fără pretenția unei rigori și precizii tehnice demne de rubricația propusă de Pineda, ne propunem să discutăm succint câteva experiențe care ilustrează dimensiunea profund experimentală a democrației participative. Din punct de vedere metodologic, încercăm cu modestie să-l

urmăm pe Giovanni Sartori (1970: 1033) pe drumul către atingerea idealului de cercetător conștient, ferindu-ne de ispitele specifice muncii de investigare a câmpului politic:

„Profesiunea ca întreg oscilează între două extreme nesănătoase. La un capăt, o mare majoritate de cercetători ai politicii sunt pur și simplu gânditori inconștienți. La celălalt capăt, o minoritate sofisticată poate fi calificată drept gânditori supraconștienți, în sensul că standardele lor metodologice și teoretice sunt preluate de la științele fizice, «paradigmatic»”.

3. Cultura participării – către un nou *zoon politikon*?

Democrația participativă a readus în atenție, într-o mișcare aproape simultană, și problema culturii participării și a culturii civice, în general. Este de la sine înțeles faptul că, în timp, s-au acumulat numeroase experiențe de învățare (unele exemple, altele mai degrabă laterale) și de antrenare a abilităților de manifestare în interiorul câmpului politic. Nu este mai puțin adevărat că majoritatea practicilor participative presupun o dimensiune educativă pre-acțională (pregătirea pentru consultările on-line, de exemplu), dar și una post-acțională (în ce mod a fost afectată personalitatea și, în ultimă instanță, formarea noastră de participare constantă la consiliile de cartier, de exemplu).

Într-o enumerare aleatorie, dar relevantă, menționăm studiile dedicate animării spațiilor publice și formării de „bune practici” participative (Nonjon, Bonaccorsi, 2006), implicațiilor dimensiunii interpersonale (discuțiilor și conversațiilor) pentru democrația participativă (Scheufele, 2000), dezvoltării cetățenești prin intermediul bugetelor participative (Lerner, Schugurensky, 2005), explicitării temelor cuprinse în Agenda 21 (Vodoz, Monteventi-Weber,

2006; Geissel, 2009), conștientizării posibilităților de salvare a mediului (Agarwal, Narain, 2000), comisiilor consultative (Sirmen, 2006). Prin excelență, astfel de experiențe ilustrează procesul *democratizării integrative*. Ele acoperă o paletă extrem de largă de scopuri particulare – conștientizare, formarea obișnuinței de implicare în activitățile locale, informare, modificarea agendei personale, asumarea unor responsabilități sociale, propensiunea spre activism etc. –, dar care sunt subsumate scopului general de formare a unui cetățean mai bun. Însă discuția tocmai de aici poate începe. Cum ar trebui să ne poziționăm față de presiunea crescândă de a deveni cetățeni mai buni?

Această presiune este exercitată atât din partea unor instituții ale Statului, cât și din partea organizațiilor nonprofit (Buček, Smith, 2000) și a diverse grupuri. Care dintre aceste grupuri, de exemplu, poate fi creditat și care nu? Cum putem distinge între un grup care are drept scop în sine, imperativ categoric, promovarea culturii participării și un grup pentru care cultura participării este un mijloc care servește altor scopuri, poate nedecarate (financiare, de pildă)? Yves Sintomer consideră că interesul pentru dezvoltarea culturii participării trebuie înțeles pe fundalul aceluia nou spirit al capitalismului de rețea. Pe de o parte, cultura participării ne introduce într-un orizont care depășește constrângerile reprezentativității; pe de altă parte, ea ajută la cristalizarea unui nou *establishment*, contribuind astfel la o extindere a dominației.

Democratizarea integrativă pe care practicile culturii participative o dezvoltă presupune și o relație dialectică dintre *cantitatea* și *calitatea* participării. Așa cum Giddens sau Bourdieu observau (Jasper, 2005: 125), există o diferență semnificativă în a participa la o practică și a fi conștient

de presupuzițiile și consecințele acelei practici. Adeseori, există o cunoaștere tacită, insuficient examinată conștient, care ne permite să participăm la o practică oarecare. O participare cu adevărat calitativă presupune o muncă de reflecție suplimentară.

Conștientizarea dimensiunii *strategice* a culturii participative ne aduce în proximitatea unei întrebări firești: la urma urmei, ce fel de om vrem să formăm? Sartori ar fi răspuns, probabil, că acel om ar trebui să confirme principiul lui (anterior citat) al auto-punerii-în-mișcare. Habermas ar vorbi despre idealul său al *autonomiei individuale*. Campbell și alți autori ar face trimitere către conceptul de eficacitate, respectiv către influențarea cât mai consistentă a procesului politic de către actorul individual. Oricare răspuns ar fi preferat, este cert că ființa socială participativă de astăzi are la dispoziție un arsenal superior nu doar antecesorilor săi de acum câteva secole, ci chiar contemporanilor săi de acum trei-patru decenii. O mare parte a acestui arsenal ține de noile media și de transformările ecologice pe care ele le-au produs, dar nici consultările, referendumul sau posibilitatea de implicare în luarea deciziilor financiare nu se află mai prejos.

4. Bugetele participative: uimire sau cutremur ?

Paradoxul în care cultura participării ne-a plasat este următorul: pentru a se putea pune singură în mișcare, ființa noastră participativă este ghidată, orientată, educată, în ultimă instanță *mobilizată* și chiar *disciplinată* de alte forțe! Disciplinarea participării, dincolo de laturile ei gramsciene și foucauldiene, s-ar putea dovedi, pentru noul *zoon politikon*, și o afacere mai puțin sumbră. Una dintre

modalitățile cele mai discutate și mai concrete prin care ființa participativă primește putere veritabilă este implicarea în deciziile legate de bugetele participative.

Așa cum relatează Talpin (2006, 11), apariția și primele implementări ale conceptului de buget participativ au produs o reacție de încântare și de uimire nu doar printre cetățeni, ci chiar în rândurile politicianilor. Mulți dintre cei aleși (la nivel local, dar și central) au salutat această inițiativă și au văzut în ea inclusiv o formă de rezistență în fața aspectelor neplăcute ale globalizării, o formă de echitate și justiție socială ori o modalitate de *radicalizare* a democrației, în fapt o îndreptare în direcția democrației directe. Entuziasmul inițial nu a dispărut, însă el a fost adesea temperat de experiențele luptelor pentru putere, ale dificultăților de aplicare rezultate din situația concretă a orașelor implicate, respectiv ale dificultăților de aplicare rezultate din constrângerile instituționale existente.

Yves Cabannes (2004) face o analiză de adâncime a contribuțiilor pe care bugetele participative le pot aduce democrației participative, plecând de la situația întâlnită în Brazilia. Alegerea sa nu este deloc întâmplătoare, având în vedere că ilustrarea paradigmatică, devenită referință de manual, în ceea ce privește conceptul de buget participativ este Porto Alegre. Mai mult, Brazilia este o țară cu o tradiție democratică destul de consistentă, în schimb orașele care au aplicat această structură acoperă o arie extrem de largă, de la centre urbane industrializate moderne, active și până la localități puțin industrializate, pasive și cu un grad înalt de sărăcie a populației. În plus, experiențele specifice urmărite au evidențiat un întreg spectru teoretic, de la forme pure de democrație directă (acolo unde decizia a stat doar în

mâinile cetățenilor), până la forme semi-representative (liderii sau consiliile comunității au avut puterea de decizie). Cabannes își structurează concluziile sale – în fapt, subiecte de cercetare pe mai departe și întrebări fundamentale – în 19 teme cuprinse în cinci dimensiuni. Aceste dimensiuni sunt *participativă, financiară, teritorială, regulativă/legală și politică*. În ceea ce privește dimensiunea participativă, ca să luăm numai un exemplu, ea ridică următoarele probleme (Cabannes, 2004: 42-43): 1) cine are puterea de a lua decizia în legătură cu implementarea bugetelor?; 2) care sunt obiectivele care subîntind bugetele participative?; 3) cine controlează implementarea deciziilor și execuția lucrărilor?; 4) participare directă sau reprezentare a cetățenilor?; 5) care este rolul organizațiilor profesionale (ONG-uri, universități, parteneri externi etc.)?; 6) în ce proporție și în ce modalități participă persoanele marginalizate?; 7) care sunt instrumentele municipale de monitorizare și evaluare?; 8) care sunt modalitățile de training pentru personalul implicat?

Cabannes oferă un foarte prețios suport empiric observației că toate aceste cinci dimensiuni sunt implicate în *redefinirea* constantă a câmpului și a experiențelor specifice bugetelor participative. Nu e același lucru să participi direct sau prin reprezentanți, nu e același lucru să te poți folosi de 1%, de 15% sau de 100% din bugetul orașului, nu e același lucru să utilizezi instrumentul bugetului participativ la nivel de cartier sau de oraș, există o diferență sensibilă între opțiunea pentru standardizarea și formalizarea procedurilor (influențarea se manifestă de sus în jos) și opțiunea experimentării neconstrânse (influențarea se manifestă de jos în sus), la fel cum există o diferență semnificativă între utilizarea normală a instrumentului și acapararea lui de către o elită politică, care

uzează de el în scopul prezervării unor raporturi de putere.

Jules Talpin este, la rândul său, preocupat să observe cum se manifestă realitatea puterii în problema bugetelor participative. Talpin consideră că majoritatea cercetărilor, prinse încă în spiritul euforic și optimismul primelor inovații, eludează problema centrală a raporturilor de putere și a luptelor pentru putere. Pentru a parafraza titlul unui roman celebru, aceste cercetări aleg să perpetueze uimirea inițială, preferând să rămână opace la zvonurile neliniștitoare care ne-ar putea cutremura dacă am fi în situația de a conștientiza „fondul mistic” și miza enormă a disputelor. Analizând câteva experiențe ilustrative (Sevilla, Roma, Morsang-sur-Orge), Talpin ajunge la concluzia că există trei elemente primordiale pe care studiul dispozitivelor bugetelor participative trebuie să le atingă (Talpin, 2006: 14): a) *problema procedurilor* – care sunt instituțiile care fac posibilă/restrâng puterea de decizie a cetățenilor; b) *problema cadrajului* – care sunt modalitățile de luare a deciziilor în cadrul dispozitivelor; c) *problema realizării* – în ce măsură deciziile cetățenești devin politici publice autentice și sunt îndeplinite ca atare. Cazurile investigate relevă un amestec de participare efectivă a cetățenilor în folosirea fondurilor puse la dispoziție, manipulare a situațiilor în folosul unor grupuri, respectiv tentative de controlare și orientare a procesului. Talpin constată o anumită opoziție – chiar în interiorul unor partide oficial deschise către ideea bugetelor participative – a unor ramuri care nu vor să piardă controlul bugetului (nivelul *procedurilor*), prezența intențiilor de deturnare a discuțiilor libere (cazul Morsang-sur-Orge, nivelul *cadrajului*), valorificarea unor constrângeri instituționale pentru împiedicarea transformării deciziei cetățenești în politică publică

(cazul Roma, nivelul *realizării*). Talpin concluzionează (2006: 17) că, în ciuda eforturilor de inovare și de progres, va trebui să treacă suficient de mult timp pentru ca în mentalul colectiv cultura apatiei și a delegării puterii să fie înlocuită de o veritabilă cultură a participării.

Modalitățile în care experiența puterii structurează evoluția concretă a bugetelor participative a fost urmărită de mulți autori (Sintomer, 2001; Abers, 2000; Braithwaite, 1999; Garcia-Guadilla, Perez, 2002). Din câte se observă, această luptă între voința de control a elitelor politice și voința de participare liberă a cetățenilor va fi purtată în continuare. De fapt, este o confruntare între două voințe de redefinire. Cetățenii care sunt partizani ai modelului participativ vor să redefinească câmpul raporturilor de putere și să își lărgescă posibilitățile de influențare a deciziilor, în timp ce elitele vor să redefinească (acolo unde par a fi dezavantajate) procedurile, cadrul și constrângerile instituționale care orientează realizarea concretă a proiectelor. Confruntarea voințelor de redefinire rămâne inegală atât timp cât sistemul reprezentativ permite celor aleși, în marea majoritate a cazurilor, să configureze structuri, reguli și legi care să le prezerve superioritatea și privilegiile.

Așa cum nota Thomas Zittel, practica bugetelor participative a fost percepută ca ținând de procesul de *democratizare expansivă*. Afirmatia este valabilă atât timp cât ne referim – cum ne avertiza Yves Cabannes – la situațiile de decizie directă. În formele intermediare, lucrurile sunt mai complicate și cu mult mai discutabile. Însă nu cred că greșim dacă vom considera că există și elemente de *democratizare integrativă* care sunt prezente aici (în fond, a obișnui o persoană cu implicarea în luarea deciziilor înseamnă a-l face un mai bun

cetățean), respectiv de *democratizare orientată către eficiență*.

5. Participare prin internet

Nici un subiect nu a atras, însă, atât de mult interes precum cel legat de posibilitățile de extindere ale procedurilor democratice prin intermediul internetului și ale noile media asociate lui. Importanța sa strategică și simbolică este observabilă și prin faptul că practicile specifice pot fi și au fost înțelese, pe rând, ca ilustrând *democratizarea expansivă, democratizarea integrativă, respectiv democratizarea orientată către eficiență*. Într-adevăr, oamenii sunt puternic stimulați de libertatea foarte mare de exprimare, de existența „locurilor” de întâlnire și dezbateri, de posibilitatea de participare la consultări și alegeri on-line; ei se dovedesc, într-un procent dominant, deschiși către învățarea unor comportamente specifice și către edificarea unor reguli, obișnuințe și ritualuri care le vertebreză interacțiunile; de asemenea, percep aceste procese ca fiind cu mult mai puțin costisitoare decât modalitățile tradiționale de implicare în chestiunile publice. În plus, se constată și o anumită distanțare față de media tradiționale – care își păstrează, cel puțin deocamdată, rolul central –, percepute ca neoferind un spațiu de deliberare veritabil prin comparație cu ceea ce oferă internetul.

Apariția și dezvoltarea *New Media* a determinat aproape concomitent luări de poziție din partea cercetătorilor în legătură cu oportunitățile în direcția formelor participative ale democrației. Așa cum era de așteptat (Bentivegna, 2002), s-au concretizat atât puncte de vedere optimiste în legătură cu această problemă, dar și opinii contrare. Optimiștii au făcut trimitere la posibilitatea de construire a unei noi forme de spațiu public, caracterizată prin

egalitatea de statut a participanților, prin invocarea *experiențelor* lor personale în cadrul discuțiilor și dezbaterilor, respectiv prin *relația cu celelalte tipuri de media*. În cel mai rău caz, cred optimiștii, încercând să deturneze o serie de critici posibile, asistăm la o *sferă publică parțială*. Partizanii acestei sfere publice parțiale invocă avantajul caracterului *interactiv*, al *coprezenței* sau al *lipsei de intermediere* (punct foarte discutabil, de altfel). Astfel, *democrația digitală* se apropie semnificativ de *democrația directă*. În cadrul acestui scenariu, utilizatorii internetului au, în primul rând, șansa de a depăși sau, la modul minimal, de a face câțiva pași în direcția eliberării de nevrozele izvorâte din acea *credibility gap* de care aminteam la început. Relația disfuncțională dintre oamenii politici și cetățeni, constatabilă în mai toate democrațiile occidentale, are acum posibilitatea de a fi revitalizată. Acest lucru se întâmplă deoarece mijlocirea realizată de către media tradițională este aparent înlocuită de implicarea directă a cetățenilor.

Într-adevăr, comunicarea publică în ipostaza ei mediatică tradițională are drept caracteristică fundamentală distanța foarte mare, până la o adevărată fractură, în unele cazuri, dintre emitent și receptor. Controlul ferm exercitat de emitentul mesajelor se află în complementaritate cu feed-back-ul relativ slab pe care cetățenii, în calitate de receptori, au posibilitatea de a-l oferi. Desigur, univocitatea acestei relații de putere este astăzi pusă în discuție de mulți autori în contextul în care cercetarea publicurilor și luarea în calcul a preferințelor consumatorilor reprezintă o practică de rutină. Deși multe din formatele media tradiționale țin cont de audiență și de dorințele publicului, totuși nu prea se întânesc formate create de însuși publicul implicat sau modificate substanțial de acesta. Exemplele, dacă sunt, reprezintă

excepția, nu regula. Optimiștii insistă că media tradițională nu sunt, structural, capabile să ofere ceva echivalent actualei piețe electronice a ideilor și, în ciuda transformărilor care au infirmat, în decursul timpului, viziunea glonțului magic, discursul mediatic rămâne totuși monologal, asimetric (McQuail, f.a.: 173).

Din această perspectivă, Bentivegna (2002: 51-52) notează că „piața electronică care le asigură cetățenilor un mediu în care ei se pot întâlni prin navigarea pe internet a fost considerată de către mulți experți drept o traducere modernă a conceptului de sferă publică conceput de Habermas”. În acest fel, venind dinspre sferele lor private, din interiorul acestora, fără a fi obligați să meargă într-o *agora* „in real life”, cetățenii stau confortabil în fotoliile lor și în același timp participă la crearea unui *loc public* și a unei *inițiative publice*. Trăind în sfera privată, ei reușesc în același timp să se antreneze în dezbaterile unor probleme ale comunității lor. Noile tipuri de dezbateri împrumută o parte din regulile modalităților clasice (Sălăvăstru, 2009), dar în aceeași măsură impun canoane specifice.

Întrebările fundamentale, însă, revin. Este această piață electronică locul veritabil al dezbaterii? Nu cumva ea subzistă ca suport al spațiului public tradițional, mai degrabă, decât ca înlocuitor? Mai mult, cât de optimiști putem fi, până la urmă, de vreme ce însuși Habermas s-a arătat adesea sceptic față de, pe de o parte, amestecul sferelor publice și private, și, pe de altă parte, închiderea progresivă a ceea ce trebuia să reprezinte, prin excelență, o formă a deschiderii? Moștenește noua piață electronică mizele tradiționale, sau schimbarea pe care o oferă – ecologică, după unii – presupune o reconsiderare a lor? În sfârșit, cum putem găsi răspunsuri acceptabile la întrebările legate de faptul că

actualul spațiu public pare mai curând „un loc în care diferite organizații își reprezintă interesele și încearcă să obțină un consens între ele și reprezentanții guvernului” (Bentivegna, 2002: 52). Participarea cetățenilor la o dezbatere rațională, menită să eficientizeze resorturile societății civile și, eventual, să limiteze pretențiile hegemonice ale Leviathanului devine în acest din urmă caz dacă nu absurdă, atunci inutilă.

Este clar că internetul a devenit un *New Locus*. Însă, ca orice instrument, poate fi folosit în funcție de intențiile utilizatorilor: el poate înlesni participarea cetățenilor (Sierra-Caballero, 2006), exprimarea partidelor politice (Blanchard, 2006), dezvoltarea media underground și media alternative (Jankowski, 2002), dezvoltarea comunităților virtuale și suportul comunităților tradiționale, dar este foarte posibil ca de multe ori să nu fie altceva decât un simplu *ecran public* (DeLuca, Peeples, 2002).

Concluzii

Adam Smith nota, cu suficient de mult timp în urmă, că economiile nu funcționează în vid, ci sunt încastrate într-un context instituțional. Nu putem face, așadar, o analiză pură a economicului, eliberată de orice variabile externe; orice tratare a economicului a însemnat, dintotdeauna, și o cercetare atentă a politicului, a dimensiunii antropologice, a dimensiunii simbolice, morale și religioase ori a perspectivei raporturilor de putere, inclusiv din punct de vedere militar. Dacă îl parafrazăm pe marele gânditor liberal, putem să spunem că practicile democrației participative nu funcționează nici în vid, și nici în vreo lume posibilă desenată plecând de la constrângerile raționale ale unui model ideal. Practicile democrației participative se află, de câteva decenii,

într-o manifestare și o evoluție determinate de „rigorile” lui *bic et nunc* și de nevoia permanentă de redefinire de sine în funcție de numeroasele contexte de implementare. Tendința de (auto)adaptare care rezultă de aici se menține într-o tensiune esențială cu eforturile – fie ele sincere, simulate, profund interesate, justificate acțional, justificate doar din orgoliu intelectual, justificate procedural, din complezență, din imitație, din slugărniciie sau pur și simplu din lipsă de altceva – acelor persoane și organizații care au încercat să ducă procesul de democratizare un pas mai departe.

Democratizarea înainteză, așadar, în ritm cu urmărirea intereselor actorilor politici și în congruență cu specificul și tradițiile locale. Dacă în Germania se poate constata o însemnată deplasare și delegare a puterii dinspre guvernarea federală către landuri în ceea ce privește formula referendumului (Premat, 2006), dacă în Franța identificăm o pluralitate de practici ale democrației participative care sunt implementate sau în curs de implementare, dar care nu par să dizloce, cel puțin deocamdată, centralitatea extrem de solidă care îi este caracteristică, în Brazilia găsim experiențe dintre cele mai diverse cu privire la promovarea modelului bugetului participativ (Cabannes, 2004), în timp ce în Columbia democrația participativă pare adeseori a fi un paravan sau o nouă oportunitate pentru extinderea unui sistem clientelar (Garcia-Guadilla, Perez, 2002).

Demersul participativ ne pune la dispoziție un evantai de *instrumente*. Aceste instrumente sunt diferite ca esență, ca funcționalitate, ca utilitate ori ca relevanță. Ele, în schimb, au fost introduse, toate, în scopul foarte general al sporirii gradului de democrație existent în societățile contemporane. Măsura atingerii acestui scop

foarte general (și destul de vag, după unele voci) este dată, după toate probabilitățile, de puterea de integrare a rezultatelor pozitive obținute pe fiecare direcție particulară în parte. Ar trebui să ne imaginăm, în acest sens, fiecare practică drept un salahor serios, dedicat și consecvent, care își duce sarcinile la îndeplinire cu speranța că fiecare coleg de-al său procedează într-o manieră asemănătoare și că, în urma efortului colectiv, rețeaua de rezultate este sau poate fi aranjată astfel încât să producă o lume politică dacă nu mai echitabilă sau mai dreaptă, cel puțin una mai relevantă și mai motivantă.

Așa cum am notat și mai sus, un instrument poate fi îndreptat în oricare dintre direcțiile vizate de actorul care-l utilizează. Putem folosi consiliile de cartier pentru o consultare veritabilă a cetățenilor, la fel de bine cum le putem folosi pentru a impune un nou lider. Putem folosi bugetele participative pentru a da putere efectivă cetățenilor care vor să se implice în luarea deciziilor legate de viitorul comunității lor, pentru a evita o parte din rețelele de corupție (atât centrale, cât și locale) sau pur și simplu ca formă de educare a spiritului civic în vederea unor transformări ulterioare încă și mai profunde, mai spectaculoase. La fel de bine însă, putem folosi bugetele participative ca pe un paravan foarte eficient. Putem milita pentru democrația digitală și pentru noile forme ale spațiului public animați de dorința de recuperare a unui teritoriu și a unor obișnuințe pierdute, la fel de bine cum putem valorifica cyber-societatea doar ca să ne promovăm imaginea și interesele proprii dincolo de orice considerent cu valoare publică, comunitară.

Nu sunt puțini autorii care susțin că, pentru moment, în foarte multe cazuri, democrația participativă este controlată și orientată (Koebel, 2006) de către elite,

selecția procedurilor și a evoluției proceselor participative fiind îndreptată către scopul reproducerii structurilor democrației reprezentative. Este posibil ca această operațiune să nu lase democrația reprezentativă într-o formă exact identică cu cea inițială, sunt posibile scenarii de hibridare, însă raporturile de putere și menținerea dominației constituie mize prea importante pentru a nu fi perpetuate. Koebel crede că putem porni în conștientizarea acestui fapt de la hiatusul existent între discursurile politice – întregul comunicării politice, în fapt – și practicile efective. Așa cum observa și Murray Edelman (1999: 163),

„teza de bază este că publicul răspunde la simbolurile politice evidente; nu la «fapte» și nu la codurile morale înrădăcinate în caracter și suflet, ci la gesturile și discursurile care pun în scenă drama politică a statului. [...] Supoziția obișnuită conform căreia ceea ce face un guvern democratic constituie într-o măsură oarecare un răspuns la codurile morale, dorințele și cunoștințele fundamentale ale oamenilor este pe cât de liniștitoare, pe atât de neconformă realității”.

Această *diversiune* seducătoare a discursului, a comunicării are la bază faptul că, în ciuda multor teorii explicative care fac apel la oameni ca la agenți în primul rând raționali, dimensiunea mitică, simbolică, chiar fantasmatică a minții umane este hotărâtoare în participarea la procesele politice. Jean-Jacques Wunenburger (2005, 113-114) nota cu îndreptățire că

„cu cât «politizarea» vieții sociale, în sensul unei transformări a socialității în civilitate și a autorităților spontane în putere de Stat, asigură – conform mării majorități a sistemelor de gândire, cu excepția anarhismului – o transformare pozitivă a vieții umane, ajustând-o mai mult pe valori absolute, cu atât ideea conform căreia raporturilor politice s-ar reduce în mod

substanțial la rațional devine mai problematică. [...] Oamenii și societățile nu reușesc să instituie o organizare și o viață politică decât alăturându-și, completându-și, inervându-și exigențele, principiile, modelele și normele raționale prin credințe mitico-simbolice, prin acțiuni cu conotație ludică, prin inventări de ficțiuni. [...] Intrând în sfera politică, oamenii nu renunță ca prin magie la înclinațiile lor, la dorințele de a povesti istorii, de a sensibiliza unele convingeri intelectuale cu ajutorul personificărilor, de a recurge la medieri vizuale (embleme, alegorii etc.) ale constrângerilor suferite”.

Dincolo de pesimismul întemeiat pe care autori precum M. Koebel sau G. Johns îl exprimă, „crăpăturile” existente în fațada acestei construcții generoase pe care o numim democrație participativă – ca să parafrazăm titlul unei contribuții aparținându-i chiar lui Johns – nu elimină adevărul că relația dintre participare și reprezentare cunoaște acum o dinamică fără precedent. Edelman și Wunenburger au dreptate când accentuează importanța dimensiunii simbolice; însă nu este mai puțin adevărat că această componentă strategică poate fi folosită nu doar unidirecțional, ca și voință de control și reproducere a elitelor, ci bidirecțional. Voința oamenilor de chestionare a fundamentelor politicului, voința de ajustare a câmpului de forțe, în cele din urmă voința de redefinire a conceptelor și rolurilor devine din ce în ce mai manifestă în cadrul mai vechilor și mai noilor forme ale spațiului public. Nivelul experimental al procedurilor participative facilitează deturarea democrației către forme de oligarhie (locală sau centrală), dar în același timp deschide posibilitatea unor construcții viabile – eventual mutual profitabile, atât pentru clasa politică, cât și pentru cetățeni – și a unei atitudini mai proactive și mai optimiste: „ar fi prilejul pentru o evaluare mai puțin pesimistă decât altădată și

pentru o perspectivă mai puțin încrâncenată, una pur și simplu ipotetică” (Habermas, 1998: 41).

Succesul demersului participativ este legat – dincolo de mulți alți factori – de modalitățile de extindere a procesului de democratizare. Probabil că o conduită echilibrată, în deplin acord cu dimensiunea experimentală, ar fi explorarea, pe mai departe, a potențialităților oferite de democratizarea expansivă, integrativă și orientată către eficiență. Opțiunea teoretică pentru una dintre aceste trei variante este perfect acceptabilă și poate susținută cu argumente. Din punct de vedere practic, însă, este destul de clar că este necesară o stimulare (de exemplu, prin extinderea procedurilor democrației directe) a actorilor, dar și o reducere a costurilor implicării și tranzacțiilor lor de ordin politic, iar în ceea ce privește latura educațional-culturală, „o sferă publică funcționând politic are nevoie nu numai de garanțiile venite din partea instituțiilor statului de drept, ea este legată și de sprijinul moștenirilor culturale și al modelelor de socializare, de cultură politică, a unei populații *deprinsă* cu libertatea” (Habermas, 1998: 38).

Opoziția benefică dintre libertățile negative și cele pozitive, crede N. Bobbio (2007: 112), „nu este posibilă în regimurile în care în locul celei dintâi se află o putere fără limite, iar în locul celei de-a doua, o putere situată deasupra oricărui control”. În condițiile menționate de Bobbio, procedurile participative – dacă există – țin mai degrabă de simularea democrației, decât de practicarea ei autentică. În cazul statelor totalitare, uzajul termenilor este strict formal, acoperirea concretă fiind nulă. În cazul statelor netotalitare, experimentările sunt dintre cele mai diverse, de la situațiile în care autoritățile „joacă corect” și vor să implementeze procedurile specifice și până la situațiile în care

procedurile sunt selecționate, controlate și ghidate pentru a fi de folos unui grup de interes. Nu este mai puțin adevărat că foarte multe dintre mărturiile adunate de cercetători atestă numeroase stângăcii și naivități în promovarea și implementarea practicilor participative. Nu am greși foarte mult în acest ultim caz dacă am vorbi despre o *participare anecdotică*.

Însă chiar participarea anecdotică ascunde în miezul său un spirit nou, proaspăt. Observația lui B. Manin (*apud* Habermas, 1998: 32) este foarte grăitoare:

„o decizie legitimă nu este voința tuturor, ci acea decizie care rezultă din deliberarea tuturor; procesul formării voințelor este cel ce conferă rezultatului legitimitate, și nu suma voințelor deja formate. Un asemenea principiu este în același timp individualist și democratic”.

Voința de înlăturare a unor forme de dominare, voința de schimbare a parametrilor desfășurării procesului politic, voința de implicare ca și cetățean în

proceduri autentice ale democrației participative, voința de constituire a unor comunități de protest și voința de redefinire de sine prin învățarea practicilor democratice constituie tot atâtea motive să împărtășim optimismul rezervat al lui Jürgen Habermas. Înainte de a oferi încredere structurilor statului, *zoon politikon* din zilele noastre trebuie să își acorde sieși încredere și comunității din care face parte. Înainte de a da un gir simbolic sau electoral discursurilor clasei politice, trebuie să le treacă – ca în cazul oricărui conținut mediatic – prin propriul filtru critic. Înainte de a oferi prin delegare puterea sa unor reprezentanți, trebuie să verifice dacă nu cumva își poate exercita direct influența în cadrul unei practici participative.

Bibliografie

- ABERS, Rebecca (2000), „Overcoming the Dilemmas of Participatory Democracy: The Participatory Budget Policy in Porto Alegre, Brazil” (draft), *XXII International Congress of the Latin American Studies Association*, Miami, Florida, pp. 1-20.
- AGARWAL, Anil, NARAIN, Sunita (2000), „Redressing Ecological Poverty Through Participatory Democracy: Case Studies from India”, *Political Economy Research Institute* (University of Massachusetts, Amherst) – *Working Paper Series*, nr. 36, pp. 2-28.
- BENTIVEGNA, Sara (2002), „Politics and New Media”, în Lievrouw, Leah, Livingstone, Sonia (eds.), *Handbook of New Media. Social Shaping and Consequences of ICTs*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, pp. 50-61.
- BLANCHARD, Gersende (2006), „L'usage de l'Internet par les partis politiques français (Enjeux, formes et limites de la participation citoyenne)”, în *Démocratie participative en Europe. Actes du colloque LERASS – nov. 2006*, Lerass, Univ. Paul Sabatier-Toulouse 3, pp. 100-107.
- BOBBIO, Norberto (2007), *Liberalism și democrație*, ediția a II-a, revizuită, Editura Nemira, București.
- BRAITHWAITE, John (1999), „Accountability and Governance under the New Regulatory State”, în *Australian Journal of Public Administration*, 58 (1), martie, pp. 90-95.

- BUČEK, Ján, SMITH, Brian (2000), „New approaches to local democracy: direct democracy, participation and the 'third sector'”, în *Environment and Planning C: Government and Policy*, vol. 18, pp. 3-16.
- BUCHANAN, James (1997), *Limitele libertății. Între anarhie și Leviathan*, Editura Institutul European, Iași.
- CABANNES, Yves (2004), „Participatory budgeting: a significant contribution to participatory democracy”, în *Environment and Urbanization*, vol. 16, nr. 1, aprilie, pp. 27-46.
- DeLUCA, Kevin Michael, PEEPLES, Jennifer (2002), „From Public Sphere to Public Screen: Democracy, Activism and the «Violence» of Seattle”, în *Critical Studies in Media Communication*, vol. 19, nr. 2, iunie, pp. 125-151.
- EDELMAN, Murray (1999), *Politica și utilizarea simbolurilor*, Editura Polirom, Iași.
- FORERO-PINEDA, Clemente (f. a.), „Participatory Democracy in Latin America: A Comparative Analysis” (draft).
- FRENCH, J. P., Jr., RAVEN, B. (1996), „Bazele puterii sociale”, în *Influența socială. Texte alese*, Programul Tempus, Imprimeria Universității „Al. I. Cuza” Iași.
- GARCIA-GUADILLA, Maria Pilar, PEREZ, Carlos (2002), „Democracy, Decentralization, and Clientelism: New Relationships and Old Practices”, în *Latin American Perspectives*, vol. 29, nr. 5 – *Clientelism and Empowerment in Latin America*, pp. 90-109.
- GEISSEL, Brigitte (2009), „Participatory Governance: Hope or Danger for Democracy? A Case Study of Local Agenda 21”, în *Local Government Studies*, vol. 35, nr. 4, august 2009, pp. 401-414.
- HABERMAS, Jürgen (1998), *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiul unei categorii a societății burgheze*, Editura Univers, București.
- JANKOWSKI, Nicholas (2002), „Creating Community with Media: History, Theories and Scientific Investigations”, în Lievrouw, Leah, Livingstone, Sonia (eds.), *Handbook of New Media. Social Shaping and Consequences of ICTs*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, pp. 34-49.
- JASPER, James (2005), „Culture, Knowledge, and Politics”, în Janoski, T., Alford, R., Hicks, A., Schwartz, M. (eds.), *The Handbook of Political Sociology. States, Civil Societies and Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, pp. 115-134.
- JOHNS, Gary (2005), „Participatory Democracy: Cracks in the Façade”, în *IPA Backgrounder*, vol. 17/3, iulie, pp. 1-16.
- KOEBEL, Michel (2006), „Une participation sous contrôle. Les possibles raisons de l'échec de la démocratie participative”, în *Démocratie participative en Europe. Actes du colloque LERASS – nov. 2006*, Lerass, Univ. Paul Sabatier-Toulouse 3, pp. 60-66.
- LERNER, Josh, SCHUGURENSKY, Daniel (2005), „Learning Citizenship and Democracy Through Participatory Budgeting: The Case of Rosario, Argentina”, Articol prezentat la conferința *Democratic Practices as Learning Opportunities*, Teachers College, Columbia University, 4-5 noiembrie, pp. 1-8.
- MCQUAIL, Denis (f.a.), *Comunicarea*, Editura Institutul European, Iași.
- NONJON, Magali, BONACCORSI, Julia (2006), „Pour une culture de la participation (une expérience singulière de qualification: la Formation à l'Animation d'Espaces Publics Urbains)”, în *Démocratie participative en Europe. Actes du colloque LERASS – nov. 2006*, Lerass, Univ. Paul Sabatier-Toulouse 3, pp. 291-302.
- PIVEN, Frances Fox, CLOWARD, Richard A. (2005), „Rule Making, Rule Breaking, and Power”, în Janoski, T., Alford, R., Hicks, A., Schwartz, M. (eds.), *The Handbook of Political Sociology. States, Civil Societies and Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, pp. 33-53.
- POPPER, Karl R. (2001), „Opinia publică și principiile liberale”, în *Conjecturi și infirmări. Creșterea cunoașterii științifice*, Editura Trei, București.

- PREMAT, Christophe (2006), „Le référendum local, «mascotte» ou illusion de la démocratie participative”, în *Démocratie participative en Europe. Actes du colloque LERASS – nov. 2006*, Lerass, Univ. Paul Sabatier-Toulouse 3, pp. 67-74.
- SARTORI, Giovanni (1970), „Concept misformation in comparative politics”, în *The American Political Science Review*, vol. LXIV, nr. 4, decembrie, pp. 1033-1053.
- SĂLĂVĂSTRU, Constantin (1999), *Discursul puterii. Încercare de retorică aplicată*, Editura Institutul European, Iași.
- SĂLĂVĂSTRU, Constantin (2009), *Artă dezbaterilor publice*, Editura Tritonic, București.
- SCHEUFELE, Dietram (2000), „Talk or Conversation? Dimensions of Interpersonal Discussions and Their Implications For Participatory Democracy”, în *Journalism and Mass Communication Quarterly*, vol. 77, nr. 4, pp. 727-743.
- SIERRA-CABALLERO, Francisco (2006), „Nouvelles technologies, participation citoyenne et développement local. Une perspective critique du changement social”, în *Démocratie participative en Europe. Actes du colloque LERASS – nov. 2006*, Lerass, Univ. Paul Sabatier-Toulouse 3, pp. 34-42.
- SINTOMER, Yves (2001), „Participatory Democracy and Governance: Local Politics in France” (draft), *ECPR 29th Sessions of Workshops, Workshop: Governance and Democratic Legitimacy*, 6-11 aprilie, Grenoble, pp. 1-31.
- SIRMEN, Marianne (2006), „Les commissions consultatives de quartier de Toulouse, vers une démocratisation de la prise de décision?”, în *Démocratie participative en Europe. Actes du colloque LERASS – nov. 2006*, Lerass, Univ. Paul Sabatier-Toulouse 3, pp. 251-258.
- TALPIN, Julien (2006), „La démocratie participative et la question du pouvoir. Réflexions à partir de trois expériences de budgets participatifs dans des villes européennes”, în *Démocratie participative en Europe. Actes du colloque LERASS – nov. 2006*, Lerass, Univ. Paul Sabatier-Toulouse 3, pp. 11-18.
- VODOZ, Luc, MONTEVENTI-WEBER, Lilli (2006), „Quartiers 21: une opération de démocratie participative au pays de la démocratie semi-directe. Réflexions à partir d'un cas suisse”, în *Démocratie participative en Europe. Actes du colloque LERASS – nov. 2006*, Lerass, Univ. Paul Sabatier-Toulouse 3, pp. 232-239.
- WUNENBURGER, Jean-Jacques (2005), *Imaginarile politicului*, Editura Paideia, București.
- ZITTEL, Thomas (2003), „Participatory Democracy and Political Participation” (draft), Articol prezentat la *Joint Sessions of Workshops of the European Consortium of Political Research*, Edinburgh, 28 martie-2 aprilie, pp. 1-31.